
Emberi jóllét 2: Képességszemlélet

Készítette: Gébert Judit – Juhász Judit

e-mail: gebirt.judit@eco.u-szeged.hu, judit.juhasz@eco.u-szeged.hu

Olvasási idő: 10 perc

Tartalom

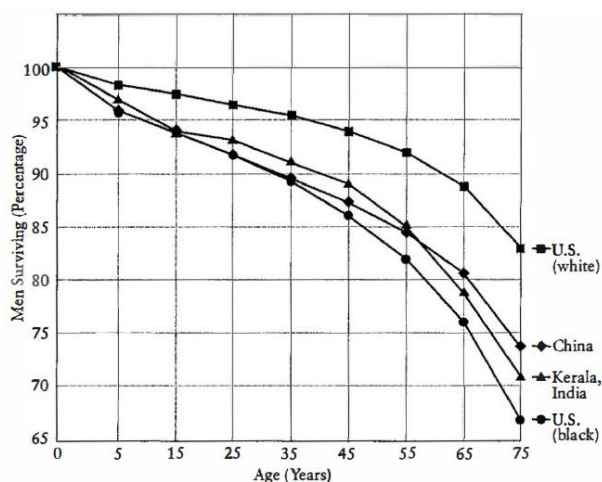
- Bevezetés
- Képességszemlélet alapvető fogalmai
- Képességszemlélet a gyakorlatban
- Részvétel fontossága

Bevezetés

Ahogy az előző leckében olvasható, számos érv szól amellett, hogy az egy főre eső reáljövedelem nem tudja megragadni egy társadalom jóllétét. Adódik tehát a kérdés: ha reáljövedelemben nem tudjuk megragadni azt, akkor miben? Ez az olvasólecke a társadalmi jóllét egy alternatív megközelítésével foglalkozik: a képességszemlélettel.

A képességszemlélet megalkotója Amarta Sen, aki 1998-ban kapott közgazdasági Nobel-díjat a társadalmi jóléttel kapcsolatos munkásságáért. (Ezen a [linken](#) olvashatsz róla bővebben.) Egyik fő állítása, hogy az egy főre eső reáljövedelem növekedése nem vezet el *feltétlenül* a társadalmi jóllét növekedéséhez. Erre jó példa a reáljövedelem és a túlélési esélyek közötti kapcsolat (1. ábra).

1. ábra Férfiak túlélési rátája régiók szerint

Forrás: Sen 2003 (Túlélési ráta (Százalék), Életkor (Év))

Az 1. ábrán azt láthatjuk, hogy az Egyesült Államokban a fehér férfiakkal sokkal nagyobbak az esélyei arra nézvést, hogy magasabb életkort érjenek el, mint a férfiakkal Kínában, India Kerala államában,

vagy akár az afroamerikai (U.S. (black) férfiaknak. Az afroamerikai férfiak hiába rendelkeznek átlagosan magasabb jövedelemmel, mint a keralai, vagy kínai társaik, a várható élettartamuk mégis alacsonyabb marad. Sen szerint ennek oka az afroamerikaiakkal kapcsolatos társadalmi előítéletekben és hátrányos megkülönböztetésben keresendő. Amikor tehát egy társadalom jóllétét vizsgáljuk, akkor nem arra kell keresni a választ, hogy az emberek *mit birtokolnak* (például reáljövedelem), hanem arra, hogy *mit tudnak elérni* (magas életkor).

Képességszemlélet

A képességszemlélet fontosabb fogalmai

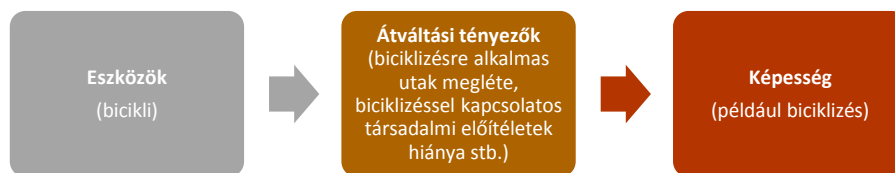
A képességszemlélet szerint egy ember annál jobb helyzetben van, **minél több lehetőség áll nyitva** előtte. Ugyanígy: egy társadalom annál nagyobb jóllétben él, minél több lehetőség áll nyitva a tagjai előtt.

Az ember élete értékes **cselekvések és állapotok** összessége. Értékes állapot például az „egészségesnek lenni” állapota, vagy „diplomásnak lenni” állapota. Értékes cselekedet például a „biciklizés”, vagy „olvasás”.

Képességnek hívja Sen az egyén számára elérhető cselekvéseket és állapotokat, azaz az egyén előtt nyitva álló lehetőségeket. Például: diplomaszerezésre való lehetőség, biciklizésre való lehetőség.

Egy eszköz birtoklása önmagában nem teszi lehetővé az értékes cselekvések és állapotok elérését. Ugyanis léteznek olyan befolyásoló tényezők, vagy átváltási tényezők, amelyek befolyásolják, hogy egy egyén milyen mértékben tudja a rendelkezésére álló eszközöket lehetőségekké konvertálni (2. ábra.)

2. ábra Képességszemlélet fogalmai a biciklizés példáján keresztül

Forrás: saját szerkesztés

Tehát hiába van birtokomban egy bicikli, ha nincsenek biciklizésre alkalmas utak, vagy a társadalmi előítéletek miatt nem szabad bicikliznem (például a nők biciklihasználata sokáig társadalmi előítélet tárgya volt), akkor nem fogok tudni biciklizni. Ugyanígy: hiába van magas jövedelemem (eszköz), ha krónikus betegségben szenvedek és a jövedelemem nagy részét gyógykezelésre kell költenem (átváltási tényező), nem fogom ugyanazokat a lehetőségeket elérni, mint más, egészséges ember ugyanezzel a jövedelemmel.

Összességében tehát egy egyén, vagy egy társadalom jóllétét az elérhető lehetőségek szerint kell megítélni. Ezért egy értékelésnek nem csak a rendelkezésre álló eszközökre, hanem azok átváltási tényezőire is fókuszálnia kell. A képességszemlélet fő üzenetét jól összefoglalja ez a [videó](#).

Hogyan különbözik más elméletektől?

A képességszemlélet különbözik az **objektív** (például reáljövedelem, vagyon) típusú értékeléstől, mert ezek csak az eszközöket tudják megragadni, az átváltási tényezőket és lehetőségeket nem. A

hagyományos értékelési módszereken túl a képességszemlélet szélesebb információs bázisra támaszkodik.

A képességszemlélet különbözik a **szubjektív** típusú értékeléstől, például a szubjektív jóllét típusú felmérésektől. Sen szerint, ha kizárólag az egyén szubjektív értékítéletére hagyatkozunk, amikor a helyzetét elemezzük, akkor az úgynevezett szellemi kondicionálás jelensége becsaphat bennünket. Ugyanis, a rossz helyzetben élők nagyon gyakran meggyőzik magukat arról, hogy a helyzetük nem is olyan rossz és elérhetetlennek vélnék olyan lehetőségeket, melyek esetleg elérhetőek lennének. Ez egyfajta „savanyú a szőlő” effektus. Ezért nem szabad kizárólag az egyén szubjektív értékelésére sem támaszkodni.

Szorgalmi feladat

A képességszemlélet fogalmainak megismerése után egészítsd ki a táblázatot! Meríts ötletet a saját életedből, vagy barátaid, családod életéből. Az első sorban található példa segít.

Eszköz (materiális javak, infrastruktúra, stb.)	Átváltási tényező (környezeti, társadalmi, személyes jellemzők)	Képességek (mire van lehetőségem?)
Tanösvény a folyó mellett, sportcipő, esőkabát	Megfelelő fizikum, elegendő szabadidő, megfelelő időjárás	A túrázás általános lehetősége
Diploma		Munkahellyel rendelkezni
Magas fizetés		Egészségesnek lenni
Kerekesszék		Közlekedni a városban.

Képességszemlélet a gyakorlatban

A képességszemléletet a 20. század vége óta sokféle területen alkalmazták. Íme néhány példa:

(1) *Országok, térségek emberi fejlődésének mérése.* Már a 60-as években elkezdődött az a folyamat, amely egy társadalom értékelésénél egyre inkább elfordult az egydimenziós, főleg reáljövedelemben mérő elemzésektől, és egyre többféle indikátort vont be az elemzésbe. A szakirodalom már számos olyan társadalmi és életminőségi indikátort ismert, amely a jól-lét multidimenzionalitását próbálta megragadni és azon keresztül egy ország, vagy térség jóllétét értékelni. A képességszemlélet legfontosabb érdeme talán ebben a folyamatban az, hogy segítette ezeket a törekvéseket egységes keretbe foglalni, rendszerezni és társadalomelméletileg alátámasztani.

A képességszemlélet országok jóllétével kapcsolatos legismertebb felhasználása az Emberi Fejlődés Indexe ([Human Development Index, HDI](#)) és az azzal kapcsolatos Emberi Fejlődés Jelentése (Human Development Report), amelyet minden évben megjelentet az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP). A HDI legfontosabb jellemzője, hogy három dimenzióban ragadja meg az emberi jól-létet:

reáljövedelem, oktatás és egészségügy dimenzióiban. A jelentés természetesen ennél több aspektust is átfog: az egészségügyi mutatóktól kezdve az ivóvíz elérhetőségén át a környezet állapotának és a politikai szabadság indikátoraiig.

(2) *Fejlődő országok fejlesztési projektjeinek értékelése.* Sen maga több évig dolgozott a Világbanknál, így részletesen beleláthatott a fejlődő országok fejlesztésének gyakorlatába. A képességszemlélet népszerűsödésével egyre több fejlődő országbeli fejlesztési projektet elemeztek az emberek lehetőségeinek kiterjesztése szerint. Az elemzett fejlesztési projektek sokfélék, például öntözőrendszer kiépítése, lakótelep építése, iskolarendszer fejlesztése stb.

(3) *Szegénység értékelése a fejlett és fejlődő országokban.* Sen gondolatainak nagy hatása volt a szegénységgel kapcsolatos szakirodalomra és a Világbank fejlesztési politikáira. A Világbank fejlesztési politikákkal kapcsolatos álláspontja fokozatosan eltolódott a neoliberális megközelítéstől egy emberi szabadságok kiteljesítése szerinti megközelítéshez. A neoliberális felfogás szerint a szegénység megoldása a reáljövedelem növelésével, a piacon való részvétel biztosításával érhető el. A képességszemlélet szerint ez azonban nem elegendő, mert inkább azokra az akadályokra kell fókuszálni, amelyek gátolják a szegénységben élő embereket, hogy használják a rendelkezésükre álló eszközeiket és kövessék a saját szegénységmegszüntető stratégiáikat. A Világbank most már olyan fogalmakkal dolgozik, mint hangtalanság (voicelessness), sebezhetőség (vulnerability), tehetetlenség (powerlessness). Az ezekkel szembeni stratégia pedig a képessé tétel arra, hogy eljárjanak a saját ügyeikben és képviseljék a saját érdekeiket (empowerment).

(4) *Technológiák hatása az emberi fejlődésre.* Az ezzel kapcsolatos kutatások leginkább arra vonatkoznak, hogy technológiának milyen negatív, vagy pozitív hatása van az ember tényleges lehetőségeire, mennyiben korlátozza a döntési lehetőségeit. Például a Facebook, egyaránt teremt lehetőségeket (például másokkal való gyors kommunikáció), de ugyanígy megszüntet lehetőségeket (például sok időt eltöltök facebookon feleslegesen és nem marad időm értékes tevékenységekre).

(5) *Testi, szellemi fogyatékossgal élők helyzetének vizsgálata.* A fogyatékkal élő emberek kétszeresen is hátrányos helyzetűek: egyrészt több jövedelemre van szükségük ugyanannak a tevékenységnek/állapotnak az elvégzéséhez/eléréséhez (például: kerekesszékre a mobilitás eléréséhez); másrészt általában kevesebb jövedelmet tudnak termelni a fogyatékossguk miatt. Az ezzel kapcsolatos tanulmányok többnyire az átváltási tényezők közül az emberi különbségekre koncentrálnak és azt vizsgálják, hogy a képességszemlélet milyen szociális juttatásokat tesz indokolttá a fogyatékossgal élők számára.

(6) *Nemi egyenlőtlenségek kérdése.* A nemi egyenlőtlenségek nagyon sokféleképpen jelentkezhetnek. Általában a nők kerülnek hátrányosabb helyzetbe, de előfordul, hogy a férfiakat érinti a negatív megkülönböztetés (például: bizonyos légitársaságokon nem ülhetnek férfiak idegen kisgyerek mellé). A seni megközelítés többek között azért alkalmas ezeknek az egyenlőtlenségeknek a vizsgálatára, mert képes rámutatni ezeknek a sokszínűségére. Ez különösen igaz a fejlődő, de a fejlett országokban is (lásd például üvegplafon jelensége).

(7) *Gazdaságpolitikai döntések értékelése.* A képességszemléletet arra is felhasználható, hogy segítségével gazdaságpolitikai beavatkozásokat értékeljünk az emberek tényleges lehetőségei szerint. Egy kiragadott példa: a képességszemlélet keretén belül jól elemezhető, hogy milyen szabadságoktól fosztja meg az embert az a tény, hogy elveszti a munkáját. Például: kirekesztődik bizonyos jól-léti szolgáltatásokból (tipikusan egészségbiztosítás), elveszti társadalmi önbecsülését, a munka nélkül töltött időszakban csökkennek (vagy legalábbis nem javulnak) a különböző készségei. Ennek következtében a munkanélküli segély nem elegendő ahhoz, hogy valakinek biztosítsuk a megfelelő lehetőségeket munkanélküliség esetén.

(8) *Társadalmi normák értékelése.* Egyes kutatók arra használták a képességszemléletet, hogy társadalmi normákat, diskurzusokat, viselkedési mintázatokat értékeljenek. Például egy társadalmi norma olyan viselkedési formákat okozhat, mely korlátozza egyes társadalmi csoportok lehetőségét. Köztudott például, hogy az aktuális divat, mint társadalmi norma akár olyan nyomást is helyezhet egyes emberekre, ami étkezési rendellenességekhez (például anorexia) vezethet. Ebben a helyzetben az illetőnek van ugyan lehetősége a jól-tápláltság elérésére, hiszen választhatja, hogy egyen, de valójában az ilyen egyén egy nyomasztó társadalmi norma „áldozata”, vagyis nincs meg a valós lehetősége a jól-tápláltságra.

A képességszemléletet alapján tehát számos társadalmi jelenség értelmezhető. Nem fix normatív keret, hanem egy rugalmas értékelési forma, amelyet az értékelés formájának megfelelően lehet alakítani.

Társadalmi részvétel fontossága

A sen-i felfogás szerint az emberek a különböző fejlődési folyamatoknak nem passzív elfogadói, hanem aktív résztvevői, a célok és eszközök meghatározói. Azt a lehetőséget, hogy a cselekvő személynek tényleges lehetősége van eljárni a saját ügyeiben, a képességszemlélet „*cselekvésre való szabadság*” (*agency*) kifejezéssel jelöli. A cselekvő személy tehát olyasvalaki, aki cselekszik és változást hoz, a fejlődés aktív résztvevője. Erről [itt](#) található egy videó.

Sen szerint ezért a demokrácia és a széleskörű társadalmi részvétel a fejlesztési folyamatok elkerülhetetlen eleme. A demokrácia két okból fontos:

A demokrácia önértéke abban áll, hogy a társadalom számára önmagában értékes, hogy minden embernek egyenlő beleszólási lehetősége van a döntéshozatalba. Seni kifejezésekkel: az emberek számára önmagában értékes lehetőség az, hogy rendelkeznek alapvető politikai szabadságjogokkal és részt vehetnek a döntéshozatali eljárásban. Ez a lehetőség még akkor is fontos, ha azzal az emberek ténylegesen nem kívánnak élni!

A demokrácia instrumentális értéke azt jelenti, hogy milyen értékeket eredményez a demokrácia a társadalom számára. Az egyik legfontosabb ilyen érték az, hogy az emberek a demokráciának köszönhetően hallatni tudják a hangjukat a politikai döntéshozásban, informálni tudják azt a problémákról, szükségleteikről. A szólásszabadságnak, a szabad sajtónak egyfajta visszacsatolási szerepe van az aktuális politika működésére nézve. Az állampolgárok számon tudják kérni a mindenkori döntéshozókon a döntéseiket és a szavazójogukat megvonhatják tőlük a következő választásokon. Sen szerint ennek az instrumentális értéknek a legszembeszökőbb bizonyítéka az, hogy működő demokráciában még soha nem történt nagyobb éhínség.

Összefoglalás

Az az előfeltevés, hogy a reáljövedelem növekedése feltétlenül elvezet a magasabb társadalmi jóléthez, nem állja meg a helyét. Egy lehetséges jóléti, elemzési keret a képességszemlélet, amely egy társadalom fejlődését az egyének előtt nyitva álló lehetőségekben ragadja meg. A képességszemléletet segít megérteni, hogy egyes országok miért állnak jobban, vagy rosszabbul, mint mások, ezért sokféle elemzési célra használják. A képességszemlélet számára a társadalmi részvétel elkerülhetetlen, egyaránt rendelkezik önértékkel és instrumentális értékkel.

Ajánlott irodalom

Sen, A. K. (2003) *A fejlődés mint szabadság*. Budapest, Európa Kiadó.

Bajmócy Z. – Gébert J. – Málovics Gy. (szerk.) (2017): *Helyi gazdaságfejlesztés a képességszemlélet alapján*. JATEPress, Szeged.

Juhász, J. – Bajmócy Z. – Gébert J. – Málovics Gy. (2015). Szegénység, képességek, lehetőségek. Szegénységkezelési szempontok Amartya Sen elméletének tükrében. *Közgazdasági Szemle* 62(5): 544-564.

Ajánlott weboldalak

Human Development and Capability Association

<https://hd-ca.org/>

ENSZ Fejlesztési Programja

<https://www.undp.org/>

Önellenőrző kérdések

- Kinek a nevéhez fűződik a képességszemlélet?
- Mit jelentenek ezek a fogalmak: képesség, átváltási tényező, cselekvésre való szabadság?
- Milyen célokra használják a képességszemléletet manapság?
- Milyen értékei vannak a demokráciának Sen szerint?

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE